

Een spoor van gerechtigheid

Veertig jaar rooms-katholieke diaconie
in Nederland (1985-2025)

Hans Rutten

Eburon
Utrecht 2025

ISBN 978-94-6301-558-5

Academische Uitgeverij Eburon
Vredenburg 40
3511 BD Utrecht
www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

© 2025. Hans Rutten. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende. Teksten datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

Inhoud

Voorwoord	9
 Hoofdstuk 1	
Inleiding	11
§ 1.1 Literatuuroverzicht: katholieke geschiedschrijving over armenzorg	11
§ 1.2 Literatuur over katholieke armenzorg na 1965	15
§ 1.3 Katholieke diaconie: vier tijdvakken tussen 1965 en 2025	18
§ 1.4 Nadere afbakening van het onderwerp	20
 Hoofdstuk 2	
Katholieke armenzorg in Nederland op hoofdlijnen: van de scheiding van kerk en staat tot Vaticanum II en de Algemene bijstandswet (1800-1965)	23
§ 2.1 Katholieke armenzorg als sociaaleconomisch handelen: justitia en caritas	23
§ 2.2 Katholieke armenzorg: bedeling door armbesturen en liefdadige instellingen	33
§ 2.3 Katholieke armenzorg in antwoord op de ‘Sociale Kwestie’	40
§ 2.4 Samenvattend	56
 Hoofdstuk 3	
1965-1985: Katholieke armenzorg naar de kerkelijke en maatschappelijke marge en buiten de begane paden	57
§ 3.1 Nederlandse katholieken in deze periode: gelijkblijvend in aantal, gestaag verminderend kerkbezoek, een al maar nijpender priesterstekort en steeds actievere gelovigen	57
§ 3.2 Vaticanum II: 1962-1965	60
§ 3.2.1 Theologische grondslag van het katholieke sociaaleconomisch handelen: de mens als beeld van God	62
§ 3.2.2 De gelovige leek en zijn zending in de wereld	67
§ 3.2.3 Herinvoering van het permanent diaconaat	70

§ 3.3	Vaticaanum II in Nederland	73
§ 3.3.1	Vermaatschappelijking van het categoriale pastoraat: bedrijfsapostolaat en DISK	94
§ 3.3.2	Van parochieel armbestuur naar parochiële caritas instelling (PCI)	97
§ 3.3.3	Katholieke liefdadige instellingen, kerkelijk en niet-kerkelijk	100
§ 3.3.4	Katholieke instellingen op maatschappelijk gebied en katholieke sociaaleconomische organisaties	105
§ 3.4	Samenvattend	109

Hoofdstuk 4

	1985-2006: Katholieke armenzorg: diaconaal doen en geloven, organisatie-ontwikkeling en theologische verdieping, begin van krimp en herstructurering	113
§ 4.1	Nederlandse katholieken in deze periode: minder in aantal en kerkbezoek, sterk gekrompen kerkelijk kader en veel (vergrijzende) actieve leken	113
§ 4.2	Voorveld van een katholieke diaconie: Sociale leer en theologie	116
§ 4.2.1	Voorveld van diaconaal doen en geloven: de katholieke sociale leer	119
§ 4.2.2	Voorveld van diaconaal doen en geloven: de systematische theologie	122
§ 4.3	Landelijk Pastoraal Overleg IV, V en nawerking	128
§ 4.3.1	Landelijk Pastoraal Overleg: IV – parochiële en maatschappelijke diaconie (1987-1990); V – doen van gerechtigheid (1993-1998)	128
§ 4.3.2	Opbloei van de parochiële diaconie na LPO IV	149
§ 4.3.3	Herstructurering van de PCI na LPO IV	152
§ 4.3.4	Het permanente diaconaat	156
§ 4.3.5	Voortgezette theologische reflectie, presentie, Collins-discussie	158
§ 4.4	Vanaf 2001: herstructurering van de Nederlandse kerkprovincie, ad intra!	166
§ 4.5	Landelijke katholieke (oecumenische) organisaties in en rond het diaconale veld: bedrijfsapostolaat-DISK/LKDB/KRKS	170
§ 4.6	Katholieke instellingen van liefdadigheid, katholieke instellingen op maatschappelijk en charitatief gebied, katholieke sociaaleconomische organisaties	178
§ 4.7	Samenvattend	184

Hoofdstuk 5

2006-2025 Katholieke armenzorg: Nieuwe kaders van paus Benedictus XVI en Franciscus; vele ‘floating’ vormen van diaconie rond een sterk gereduceerd kerkelijk kader; diaconie als ‘caritas-plus’ in de context van de missionerende kerk	189
---	------------

§ 5.1 Nederlandse katholieken in deze periode: sterk teruglopend kerkbezoek en deelname aan sacramenten, voortgaande krimp van het kerkelijk kader, relatief groot en actief aantal kerkelijke vrijwilligers	189
§ 5.2 Voortgaande herstructurering van de kerkelijke organisatie	192
§ 5.2.1 Vergaande om- en afbouw van de landelijke en plaatselijke organisatie	192
§ 5.2.2 Een ‘imploderende’ kerkelijke diaconale infrastructuur	194
§ 5.3 Veranderende sociaaleconomische context: van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving	200
§ 5.3.1 De Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) 2007 en 2015	200
§ 5.3.2 Armoede in Nederland 2002-2025 en de toegenomen hulpvraag aan de kerken	206
§ 5.4 Paus Benedictus XVI (2005-2013) en paus Franciscus (2013-2025): versteviging en vernieuwing van de fundamenteën van de katholieke armenzorg	210
§ 5.4.1 Paus Benedictus XVI: caritas als katholiek maatschappelijk handelen	210
§ 5.4.2 Paus Franciscus: bekering tot een spiritualiteit van bevrijding naar gerechtigheid	225
§ 5.4.3 ‘Diaconale’ theologie in Nederland	239
§ 5.5 ‘Diaconie’ in de praktijk in de Nederlandse kerkprovincie: caritas-plus 2025	244
§ 5.5.1 Verlegging van het zwaartepunt van het kerkelijk beleid naar de ‘missionaire kerk’	244
§ 5.5.2 Afbouw van diocesane diaconale voorzieningen en centralisatie in de context van de missionaire kerk	247
§ 5.5.3 Bloeiende ‘diaconale’ activiteiten rond een gedecimeerd maar faciliterend kerkelijk kader	261
§ 5.6 Katholieke instellingen op maatschappelijk en charitatief gebied; Katholieke sociaaleconomische organisaties; Fondsen; PCI	271
§ 5.7 Samenvattend	277

Samenvattend	281
Literatuurlijst	285
Personen- en zakenregister	319

Hoofdstuk 1

Inleiding

De zorg voor ‘armen’ was in Nederland lang de inzet van een strijd.¹ Bijna alle christelijke kerken wilden haar zo veel mogelijk in eigen beheer houden en slechts ten dele overlaten aan de overheid. Pas met invoering van de Algemene bijstandswet in 1965 kwam de ‘armenzorg’ formeel geheel onder staatsverantwoordelijkheid. Wat is er daarna geworden van de kerkelijke praktijken van sociaaleconomische naastenliefde, een van de pijlers van het christelijk geloof? Dit boek beschrijft een antwoord op die vraag voor wat betreft de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland vanaf 1965, de katholieke diaconie.

Het betreft uitsluitend een verslag van literatuuronderzoek. Mondelinge en primaire schriftelijke bronnen zijn slechts in zeer beperkte mate geraadpleegd. De auteur is geen getraind historicus en heeft geen wetenschappelijke pretenties. De beschreven historische ontwikkelingen zijn met literatuurverwijzingen zo nauwkeurig mogelijk gedocumenteerd.

§ 1.1 Literatuuroverzicht: katholieke geschiedschrijving over armenzorg

Het gebied bleek grotendeels onontgonnen. In zijn ‘Literatuurbericht diaconaat 2014-2016’ constateert Noordegraaf dat in de kerkgeschiedenis de geschiedschrijving over het diaconaat nog steeds een verwaarloosd onderwerp is. ‘Diaconaat’ is de term voor het kerkelijk sociaaleconomisch handelen in protestantse kring.² Uit

¹ De termen ‘armen’, ‘armenzorg’ en verwante begrippen zijn in dit boek om redenen van beperking van omvang slechts in algemene zin gebruikt. Zij duiden op (de omgang met groepen van) personen die op een bepaald moment in een bepaalde samenleving persoonlijk en sociaal als kwetsbaar, behoeftig, ‘arm’ e.d. gelden. Zie voor een eerste oriëntatie in de veelheid van literatuur over de gebezigde termen bijvoorbeeld: Verstegen, T., ‘Het korset van de normaliteit. Wie is het subject van diaconie?’ *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap* 47(2020) nr. 2, 31-37; Tinnevelt, R., ‘Ongelijkheid versus Armoede. Waar strijden we tegen?’ *Wijsgerig perspectief* 55(2015) nr. 2, 16-23; en het even indringende als toegankelijke en actuele *Armoede uitgelegd aan mensen met geld* van ervaringsdeskundige Tim ’S Jongers, (Amsterdam 2024).

² Noordegraaf, ‘Literatuurbericht diaconaat 2014-2016’, <https://www.handelingen.com/index.php/literatuurberichten/241-literatuurbericht-diaconaat-2014-2016-herman-noordegraaf>; laatst geraadpleegd 27 maart 2025; Dit concludeerden Van Klinken, Spee en Wijngaards in 1985 ook reeds: Klinken, J. van, Spee, H. & A. Wijngaards, ‘Literatuur over diakonaat’ in *Praktische Theologie*, nr. 2 (1985), 112-123, 216; en Van Vugt en Van Son in 1986, Vugt, J.P.A. van en B.M.L.M. van Son, *Nog eens: godsdienst en kerk in Nederland, 1945-1986. Een geannoteerde bibliografie van sociaal-wetenschappelijke*

zijn eerdere literatuuroverzichten blijkt ook dat het aantal contemporaine studies over katholieke kerkelijke ‘armenzorg’ maar een fractie bedraagt van wat er over de protestantse variant is gepubliceerd.³

Dit hangt mede samen met de ontwikkeling van de geschiedschrijving door, voor en over Nederlandse katholieken. Deze kreeg pas aan het eind van de twintigste eeuw een voldoende onafhankelijk, kritisch en wetenschappelijk statuut.⁴ Katholieke geschiedschrijving heeft haar bestaansrecht en maatschappelijke ruimte moeten bevechten. Net als de katholieken zelf na de prille formele gelijkheid van de geloofsgemeenschappen bij de scheiding van kerk en staat in 1798. Geschiedkundige publicaties tot W.J.F. Nuyens’ *Geschiedenis der Nederlandsche Beroerten in de XVIe eeuw* (1865) waren verre van onpartijdige beschouwingen. Het waren eerder polemische, klerikale strijdmiddelen, onsystematisch en methodisch ver onder de maat, “verwrongen voorstellingen”.⁵ Poelhekke’s ‘Tekort der Katholieken in de wetenschap’ (1899) zou zo’n halve eeuw duren. De opbouwfase van de professionalisering van de geschiedenisbeoefening kwam pas samen met de Katholieke Universiteit Nijmegen vanaf 1923 van de grond. R.R. Post (1894-1968) mag genoemd worden als krachtig promotor van het zelf laten spreken van kerkhistorische bronnen. Dat bracht dan soms wel weer een blinde vlek voor de maatschappelijke context met zich mee.⁶ P. Polman (1897-1968) en L.J. Rogier (1894-1974) met name, verwoordden op meer synthetische en verantwoorde wijze de historische ontwikkelingen van het katholicisme vanaf de 16^e eeuw.⁷ Al blijft hun teneur emancipatorisch en de verzuilingsthese in beton gegoten, er is meer aandacht voor de maatschappelijke context en sociaaleconomische factoren. Rogier bleek ook een inspirator voor generaties van zich later verder professionaliserende en de-klerikalisierende studenten en promovendi.

De katholieke kerkgeschiedenis bleef dus tot na de Tweede Wereldoorlog ‘hoogkerkelijk’. Institutionele patronen kregen eenzijdig de aandacht; de kerk als instituut en het emancipatoire werk van priesters en katholieke organisaties.⁸ Zo zijn in het

en *historische literatuur*. KDC-sleutels, Hilversum 1988, 49; Meijers’ ‘Trendbericht Diaconaat 2018-2021’ – het laatst verschenen trendbericht tot maart 2025- maakt de cirkel rond en noemt voor deze periode nog maar twee historische studies, waarvan één katholiek: Meijers, E., ‘Trendbericht diaconaat 2018-2021’ *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, nr. 4 (2021) 73-79.
³ Noordegraaf maakte literatuuroverzichten diaconaat/diaconie vanaf 2003, Spee in 1995 en Van Klinken, Spee en Wijngaards in 1985 (zie literatuurlijst); Zo ook Sengers, E., *Caritas: Naastenliefde en liefdadigheid in de diaconia van de kerk*, Delft 2012, 11-18.

⁴ Janssen, A.E.M., ‘Toewijding, vakkundigheid en bezieling. De beoefening van de geschiedenis van het Nederlands katholicisme in vogelvlucht’ in Monterio, M., Rooijakkers, G. & J. Rosendaal, *De Dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme*, Kampen 1993, 302-320.

⁵ Janssen, ‘Toewijding, vakkundigheid en bezieling’, 304v.

⁶ Janssen, ‘Toewijding, vakkundigheid en bezieling’, 311v.

⁷ Winkeler, L., ‘Geschiedschrijving sedert 1945 over het katholiek leven in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw (eerste aflevering)’ *Trajecta* 5(1996) 111-133, 115.

⁸ Zo bijvoorbeeld nog, van conservatieve zijde, het werk van J. Bots, *Zestig jaar katholicisme in Nederland*, Venlo 1981; Winkeler, ‘Geschiedschrijving sedert 1945 over het katholiek leven in

standaardwerk van Polman over het katholicisme in de achttiende eeuw de eerste twee dikke delen grotendeels gevuld met de achtergronden en ontwikkelingen rond de afscheiding door de bisschoppelijke Cleresie (de latere Oudkatholieke kerk). De armenzorg komt kort, eclectisch en marginaal ter sprake in hoofdstukken getiteld 'Kerkelijke toestanden', 'De zorg voor alle kerken', 'Pastorale aspecten' of 'God en de naaste'. Daar gaat het dan bijvoorbeeld over de conflicten en samenwerking tussen armmeesters afkomstig uit de Cleresie dan wel roomsen. Deel twee behandelt o.a. de afschaffing van de recognitiegelden (betalingen aan de overheid) ten behoeve van het eigen onderhoud van arme katholieken. Polman beseft in 1968 dat kritische verwerking en uitwerking van bronnenmateriaal noodzakelijk zal zijn om een beter en breder begrip en beeld van de katholieke armenzorg te krijgen.⁹ Vroege voorbeelden van deze werkwijze zijn C.W. van Voorst van Beest, *De katholieke armenzorg te Rotterdam in de 17^e en 18^e eeuw* (1955); H. de Wolf, *Geschiedenis van het R. C. Oude-Armenkantoor te Amsterdam (1600-1866)* (1964) en J.P.A. Coopmans, *De rechtstoestand van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch* (1964).¹⁰

Rogiers magistrale *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* (1953) besteedt vanuit een nog steeds 'hoogkerkelijk' en emancipatoir perspectief aandacht aan het armoedevraagstuk. Het beschrijft historische achtergronden en ontwikkeling van de 'sociale kwestie', de arbeidersproblematiek en -beweging en de weg van het 'organische' katholieke corporatisme als alternatief sociaaleconomisch stelsel. Een heel hoofdstuk is aan de sociale encycliek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII gewijd.¹¹ Rogier benoemt echter ook het tekortschieten van de katholieke bedrijfsorganisaties, de bedélende katholieke armenzorg en de beperkte werkzaamheid van het corporatisme.¹² Zijn perspectief en toon zijn nog die van het verleden: "De geschiedenis van de katholieke emancipatie is toch slechts voor een deel de spectaculaire historie der leiders; voor een ander zeer groot deel is het de langzame, geduldige en onzichtbare groei ener nog naamloze massa. En in die verborgen geschiedenis der naamlozen leeft een onuitputtelijke toewijding, een offergeest en ook een gewillig volgen der leiding, een vast geloof in de toekomst, die slechts zelden naar buiten kunnen blijken. Maar het is juist deze verborgen kracht van het volk, waardoor de leiders gewekt en bewogen zijn, zoals zij op hun beurt het volk, waaruit zij voortkwamen en waarmee zij verbonden bleven, hebben aangevoerd en opgestuwd."¹³

Nederland in de negentiende en twintigste eeuw (eerste aflevering)', 112; Lenarduzzi, C., *Katholiek in de Republiek. De belevingswereld van een religieuze minderheid 1570-1750*, Nijmegen 2019, 11v.

⁹ Polman, A.J.M., *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw*, Hilversum 1968. O.a. in deel een: ix, 107v, 112; deel twee: 212, 329v.; deel drie: 186.

¹⁰ Winkeler, L., 'Geschiedschrijving sedert 1945 over het katholiek leven in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw (tweede aflevering)' *Trajecta* 5(1996) 213-242, 220.

¹¹ Waarin Rogier de geest van zijn tijd tot spreken brengt in de vermeende uitmuntendheid van de katholieke behandeling van de sociale kwestie en de afgunst van Abraham Kuyper die een 'calvinistisch Rerum Novarum' voortbracht; Rogier, L.J. en N. de Rooy, *In vrijheid herboren: katholiek Nederland, 1853-1953*, 's-Gravenhage 1953, 378-379.

¹² Rogier, *In vrijheid herboren*, 628 en 678.

¹³ Rogier, *In vrijheid herboren*, 427.

Rogiers deskundigheid aangaande het katholieke omgaan met de sociale kwestie en de synthetische kracht waarmee hij voorts met name ook de ontwikkeling van de maatschappelijke rol en betrokkenheid van Nederlandse katholieken beschrijft, maken dat ook onderhavig boek hem nog aanhaalt.

Vanaf de jaren vijftig vervluchtigt in het verzuilings- en ontzuilingsdebat de emancipatiehypothese geleidelijk. Er komt ruimte voor andere perspectieven zoals de beschermingshypothese ('de zuil beschermt katholieken tegen de moderniteit'), en het besef van een veel wankeler zuil dan gedacht (aldus J.M.G. Thurlings in 1971).¹⁴ In de jaren negentig oriënteert het historisch onderzoek zich meer cultuursociologisch op het katholicisme als 'sociale beweging'.¹⁵ Daarmee komt voor het eerst ook aandacht voor het 'katholiek leven' naast de klerikaal-institutionele kerkgeschiedenis.¹⁶ Maar het is al 1994 wanneer J. Spaans concludeert dat aan het onderwerp "katholieke armenzorg nog weinig gedaan" is.¹⁷

Het standaardwerk van W. Goddijn c.s. *Tot vrijheid geroepen. Katholieken in Nederland 1946-1999* rept in het geheel niet over katholieke armenzorg. Voor belangrijke gebeurtenissen als het Landelijk Pastoraal Overleg (LPO) IV (1987) en V (1994) volstaat het boek na LPO III (1976-1982) met de zin "Overigens werd het LPO in de jaren tachtig opnieuw opgestart".¹⁸ Ook overzichtswerken als van P. van Geest (*Het rooms-katholicisme*, 2000) en H. Wortelboer (*De Rooms-Katholieke Kerk. Het complete handboek*, 2005) maken geen melding van armenzorg of diaconie. Wortelboer heeft zelfs 'armenzorg', 'caritas' en 'diaconie' niet als trefwoorden. Wanneer het accent is verlegd naar katholiek leven is een integrale behandeling van de materiële welstand of armoede van katholieken evenwel nog niet vanzelfsprekend. C.M. Lenarduzzi's studie naar katholiek leven in de Republiek (2020) wijdt slechts twee bladzijden – lapidair en anekdotisch – aan de armenzorg door en voor katholieken. Hoewel in haar boek regelmatig katholieke geld- en goederenstromen aan de orde komen en sprake is van katholieke notabelen en behoeftigen, ontbreekt een sociaaleconomisch kader.¹⁹

De eenzijdige gelijkstelling van kerkgeschiedenis met ideeëngeschiedenis van en voor de (kerkelijke) elite belemmerde en vertekende lange tijd, net als het gebrekkige bronnenonderzoek, studies over katholieke armenzorg. Het onderwerp brengt daarnaast methodologische complicaties met zich mee. Vragen rijzen over de contextuele factoren uit samenleving en politiek of 'wat is de plaats van de

¹⁴ Winkeler, 'Geschiedschrijving sedert 1945 over het katholiek leven in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw (tweede aflevering)', 242.

¹⁵ Winkeler, L., 'Geschiedschrijving over het katholieke leven in Nederland 1800-2000 sinds 1995. deel 1: negentiende en twintigste eeuw' *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* nr. 1 (2021), 5-11, 6.

¹⁶ Lenarduzzi, *Katholiek in de Republiek*, 13.

¹⁷ Spaans, J., 'Katholieken onder curatele. Katholieke armenzorg als ingang voor overheidsbemoeienis in Haarlem in de achttiende eeuw' *Trajecta* 3(1994) nr. 2, 110-130, 110.

¹⁸ Goddijn, W., Jacobs, J. & G. van Tillo, *Tot vrijheid geroepen: Katholieken in Nederland: 1946-2000*, Baarn 1999, 283.

¹⁹ Cf. Lenarduzzi, *Katholiek in de Republiek*, 24, 123-125.

armenzorg in het geheel van het kerkelijk leven? Wie zijn de armen, hoe ervoeren zij zelf de hulp? Oudere bronnen zien vaak hun afhankelijkheidspositie over het hoofd. Tot slot ontbrak het in de jaren van hoogoplopende en pijnlijke polarisatie in de Nederlandse katholieke kerk (jaren zeventig en tachtig) de geschiedenis van de katholieke armenzorg aan elke prioriteit om in haar nieuwe ontwikkelingen gedocumenteerd te worden.

§ 1.2 Literatuur over katholieke armenzorg na 1965

Voor wat betreft de armenzorg door de Katholieke Kerk in Nederland zijn er enkele algemene overzichten die tevens de periode na 1965 beschrijven. Ook zijn er enkele (uitvoerige) studies op deelonderwerpen die voor het gekozen thema dit tijdvak behandelen.²⁰ Voorbeelden van deze laatste categorie zijn bijvoorbeeld de publicaties van Van Heijst, Monteiro & Derks, Buursma & Duijvendak en Van Schaik & Strengers-Olde Kalter.²¹ Helaas bevatten de begin eenentwintigste eeuw verschenen geschiedenissen van een aantal bisdommen (Breda 2003; Rotterdam 2006; Groningen 2006) nauwelijks informatie over ontwikkelingen rond kerk en samenleving of diaconie ter plaatse.

De algemene overzichten zijn schaars en beknopt.²² Brouwers, Crijns & Wiskink²³ en Meeuws²⁴ uit 2011 en uit 2022 een deel van het boek van Maasen.²⁵

²⁰ Winkeler heeft slechts een halve kolom over ‘Caritas en maatschappelijk werk’ en voorts wat publicaties uit de periode in de marges van andere onderwerpen zoals over de ‘Stand- en vakorganisaties’ en de ‘Sociale politiek en verzorgingsstaat’. Het woord ‘diaconie’ komt niet voor in geen van zijn vier thematische literatuuroverzichten uit 2021. Winkeler, L., ‘Geschiedschrijving over het katholieke leven in Nederland 1800-2000 sinds 1995. deel 4: kerkelijken in ‘de wereld’ (slot)’ *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* nr. 4 (2021), 160-167, 161.

²¹ Heijst, A. van, Derks, M. & M. Monteiro, *Ex Caritate: kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw*, Hilversum 2010; Schaik, T.H.M. & K. Strengers-Olde Kalter, *Het arme Roomse Leven: geschiedenis van de katholieke caritas in de stad Utrecht*, Hilversum 2016; Buursma, A. & M.G.J. Duijvendak, *Caritas in verandering: vier eeuwen rooms-katholieke sociale zorg in de stad Groningen*, Hilversum 2017.

²² Nissen is vooral op de periode vóór 1900 gericht en voor wat betreft fase 6 (‘Nu’) lapidair, niet systematisch, zonder bronvermeldingen en eerder verkondigend van aard, afsluitend met een bede. De jaren vanaf 2001 ontbreken natuurlijk ook bij hem. Nissen, P.J.A., *Modellen van diaconie in de loop van de geschiedenis*. IPB – beraad diaconie. Forum 10 maart 2001, (Geen plaats bekend).

²³ Brouwers, J., H. Crijns, & J. Wiskink, ‘Diaconie in de rooms-katholieke kerk vanaf de 16e eeuw’ in Crijns, H. e.a. (red.), *Diaconie in beweging: handboek diaconiewetenschap. Achtergronden en perspectieven*, Kampen 2011, 145-166.

²⁴ Meeuws, H., *Diaconie. Van grondslagenonderzoek tot een pleidooi voor een diaconale mystagogie*, Gorinchem 2011, 74-102 (een omgewerkte en uitgebreide versie van zijn bijdrage in het *Handboek Diaconiewetenschap* uit 2004; Meeuws, H., ‘Diaconie en caritas in de Rooms-Katholieke Kerk’ in Crijns, H. (red.) *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek Diaconiewetenschap*, Kampen 2004, 52-60.

²⁵ Maasen, J., *Liefde als rode draad. Historische gestalten van diaconie en kerkelijke armenzorg*, Baarn 2022, de periode na 1965 op pp. 127-204.

Ondanks hun informatieve waarde voor een eerste beeldvorming, kleven aan deze laatste teksten bezwaren die te herleiden zijn tot het feit dat ze geen samenhangende historische ontwikkeling kunnen of willen weergeven. Daardoor presenteren zij de ontwikkelingen ook niet of nauwelijks in de kerkelijke, theologische en maatschappelijke context van hun tijd, zodat een groot deel van hun betekenis onzichtbaar blijft.

Brouwers c.s. duiden met 'diaconie' het katholieke sociaaleconomische handelen in het algemeen aan. Zij kampen vanwege de beperkte omvang van twintig pagina's voor vier eeuwen 'diaconie' onvermijdelijk met het probleem dat de geschiedenis van cruciale actoren onderbelicht blijft of moeilijk inzichtelijk is. Voor de periode na 1965 missen we de aanzet van LPO IV tot de kerkbrede 'uitrol' van 'diaconie' in de Nederlandse Kerkprovincie. De spilfunctie van de Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken (DISK) tijdens en na de tijd van de arbeidspastoraten wordt eveneens niet goed uitgelicht.²⁶ De thematische indeling binnen een historische periode brengt met zich mee dat men soms eerst ver terug in de voorgeschiedenis moet grijpen. Dit laatste bijvoorbeeld bij de 'Ontwikkeling van caritas naar diaconie' onder afdeling '4. Twintigste eeuw'. Deze begint met driekwart pagina middeleeuwen en latere eeuwen. Anderzijds lijkt de ontwikkeling van het maatschappelijk activeringswerk van de jaren zeventig juist wat uit de lucht te komen vallen. Het ontstaan ervan wordt in het vage gelaten.²⁷ Vermoedelijk vanwege de grote betrokkenheid bij het thema 'diaconie' van met name Wissink, is de weergave van sommige ontwikkelingen soms wat overhellend negatief richting de kerkelijke leiding. Dit geldt voor de herstructureringsoperatie binnen de kerk vanaf 2001. Op andere punten blijkt juist optimisme, zoals bij de mogelijke taken van de diaken.²⁸

Bij Meeuws zijn de actoren en stadia in de ontwikkelingen systematisch ingekaderd door zijn onderzoeksvraag. Vanuit dat kader vindt een historische reconstructie plaats van bepaalde praktijkontwikkelingen. Op die manier worden gedeelten van de geschiedenis soms herhaald (het LPO, p. 77 en 86) of afgewisseld met een systematische reflectie (zoals over de definitie van 'diaconie' (p. 79-81). Onderwerpen die hij minder van belang acht (de Wet maatschappelijke ondersteuning, Wmo, p. 89) behandelt hij stiefmoederlijk. Zoals nog ter sprake zal komen in § 4.3.1 levert Meeuws naar mijn mening daardoor soms een gekleurde interpretatie, met name van de belangrijke ontwikkelingen tijdens en na LPO IV.

Vanwege het jaar van uitgave 2011 ontbreken bij zowel Brouwers c.s. als Meeuws uiteraard de ontwikkelingen sindsdien. Die moeten wel als relevant beschouwd worden voor een duiding van de geschiedenis van het katholiek sociaaleconomisch handelen na 1965. Een historische wending diende zich aan die voornoemde auteurs niet konden voorzien: de opheffing van het nationale organisatorisch,

²⁶ Brouwers, Crijns & Wissink, 'Diaconie in de rooms-katholieke kerk vanaf de 16e eeuw', 161 en 162.

²⁷ Brouwers, Crijns & Wissink, 'Diaconie in de rooms-katholieke kerk vanaf de 16e eeuw', 159 en 162.

²⁸ Brouwers, Crijns & Wissink, 'Diaconie in de rooms-katholieke kerk vanaf de 16e eeuw', 163 en 164.

informatief en publicitair steunpunt DISK in 2014, het eveneens nationale overlegplatform Landelijk Katholiek Diaconaal Beraad (LKDB) in 2021, het tijdschrift *Diakonie & Parochie* in 2022 en de website www.rkdiaconie.nl. Deze diaconale voorzieningen werden opgericht en bestuurd door lekenengelovigen. Daarvoor in de plaats zetten de bisschoppen in 2015 onder hun leiding de kerkelijke instellingen Laudato Si' alliantie op, in 2020 het Officium Caritatis en in 2023 de website www.rkkerkcaritas.nl. Laatstgenoemden geven aan een aantal activiteiten van de opgeheven instanties op een andere manier uitvoering. Zij verschillen eveneens qua organisatorische opzet, met uiteindelijke zeggenschap voor de bisschoppen.

Het boek van Maasen uit 2022 heeft geen volledigheidsaanspraken. Het presenteert zonder directe bronvermeldingen, zoals de ondertitel aangeeft: 'Historische gestalten van diaconie en kerkelijke armenzorg'. Daardoor is het meer een bloemlezing van specifieke stadia in de ontwikkeling van de katholieke armenzorg. De verbindingslijnen en samenhang met eerdere en andere stadia zijn minimaal ingetekend. We volgen de interessegebieden van de auteur die bijna veertig jaar van zijn werkend leven heeft gegeven aan de op- en uitbouw van de katholieke diaconie. Zijn levenservaringen brengen zijn gloedvolle 'liefde als rode draad' tot spreken, maar zijn niet bedoeld als overzichtswerk. De periode na 1965 telt vier bladzijden, voor een groot deel over de Parochiële Caritas Instelling (PCI), en één zin over het LPO. Dan volgen zestien bladzijden over arbeidspastoraat en zestien over missieactie. Bij dit laatste thema wordt weer opnieuw begonnen in de negentiende eeuw. Het hoofdstuk 'Diaconie in de eenentwintigste eeuw' begint meteen in 2019 met een kleine opmaat over de eerste twee decennia. Veel waardevol materiaal is er wel te vinden over de geschiedenis van de PCI en beschrijvingen van concrete diaconale projecten.

De literatuur overziende is er dus ruim plaats voor een boek over de ontwikkelingen op het gebied van de katholieke armenzorg in de laatste halve eeuw. De voornoemde aanduidingen van een historische overgang op het spoor van de diaconie richten de focus op het ontstaan en de ontwikkeling daarvan. Brouwers c.s. extrapoleren de term 'diaconie' tot de armenzorg in de eeuwen sinds 1700. In Nederland kent de term echter een vrij precies historisch begin in de tachtiger jaren van de vorige eeuw. Sengers wijst er op dat toen zelfs een in de wereldkerk vrij unieke variant van armenzorg ontstond.²⁹ De gebeurtenissen rond 2020 duiden op een wending binnen die ontwikkeling. Op welke theologische, kerkelijke en sociaaleconomische grond staat dan de katholieke diaconie?

Dit boek beschrijft de ontwikkeling van het begrip en de kerkelijke praktijk van diaconie in de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland van 1965 tot heden (2025). Het behandelt dit thema in samenhang met de geschiedenis van de Nederlandse kerkprovincie in het algemeen, andere vormen van katholieke armenzorg, de katholieke theologie, het sociaal onderwijs en met name ook in samenhang met sociaaleconomische ontwikkelingen in Nederland,

²⁹ Sengers, *Caritas*, 33v.